

1809 ALESKER-ZADEH, A. A. About the client and architect of the Eastern gates of the Shirvan-Shah palace in Baku. (Azerb., w. Russ. & Engl. summaries.) *Uch. Zap. Inst. Vost. AN Azerb. SSR* 1 (1959), pp. 51-64

Shirvanşah Sarayı
19 SUBAT 1993

SAVAT. 7.

BRETANITSKY, L.S. The Shirvanshah palace in Baku, Azerbaijan. *Archaeology* 26 (1973), pp. 163-169.

195 KASIM 1993

Baku, Azerbaijan da Shirvanşah Sarayı

ШИРВАНШАХЛАР САРАЈЫ

лөтмәжә чалышан һушәнк хырда феодалларын вә кәндиләрин үсјаны заманы өлдүрүлдү. Јерли феодаллар 1382 илдә Ширваншаһлар сүләләсинин *Дәрбәндиләр* адланан дикәр голунун нумәјәндәси—Һушәнкин әмиси оғлу Шејх I *Ибраһими* һакимийјәтә кәтирдиләр.

Ширваншаһларын 11—14 әсрләрдә һакимийјәт дөврү бир сәра хусусийјәтләрлә сәчијјәләнир. Әрәб мәншәли Ширваншаһ Мәзјәдиләр јерли феодал нәсилләри илә гоһумлуг әләгәси јарадарәг тәдричән Ширван әсилзәдәләри илә гәјнајыб-гарышыб јерли һаким сүләләјә чеврилдиләр. Мәзјәдиләр 11 әсрин 1-чи рубундән башлајарәг Әнушриван, Мәнучәһр, Фәрибүрз вә с. кими фарс адлары гәбул етдиләр. Бу онларын өз мәншәләрини Сасаниләр сүләләси илә бағламалары илә изаһ олуноур. Ширваншаһлар елм, инчәсәнәт вә әдәбијјәти һимәјә едирдиләр. Ширваншаһлар мұдафиә истәһкамлары, гүлләләр, дини вә ичтимаи биналарын тикитисинә хусуси фикир верирдиләр. Ширваншаһлар өз өвләдләринин тәрбијә вә тәһсилинә мөшүур шаир вә алимләри чәлб едирдиләр. I Ахситан вә Һушәнк дә шаир идиләр. Фактики оларәг өлкәни мүстәгил идарә едән Ширваншаһларын мұхтәлиф дөврләрдә асылылыгы формал характер дашыјырды. 12—13 әсрин әввәлләриндә Ширван шаһәрләри итгисади чәһәтдән хејли инкишаф етди. Бу дөвр к.т.-нын, мәсәлудан гүввәләрин чүксәлиши, сәнәткарлыг вә тичарәтин чичәкләнмәси, әмтәг-пул мұнасибәтләринин күчләнмәси дөврү иди.

Тејмурун ишғалчылыг мұһарибәләри илә әләгәдар Јахын Шәрғдә мурәккәб сийәси вәзјјәт јаранды. Ширваны шм.-дан Гызыл Орда ханы Тохтамыш тәһдид елдири. Тејмурун һүчүм едәрәс она чидди мұгавимәт кестәрә билмәјәчәјини габагчадан көрән I Ибраһим Тејмурун дүшәркәсинә кәләрәк она табе олдуғуну билдири. Тејмурун һусрәгәбәтини газаван I Ибраһим Ширван һакими кими сахланылды. О, бир нечә дәрә Ширвана һүчүм едәб бөјүк дағынтылар тәрәтинш Тохтамыша гаршы мұбаризә апаран Тејмурун мүтгәфиги олду. 1395 илдә Дәрбәнддән Тохтамышын үзәринә јүрүш едән Тејмурун мұшәјјәт едәнләр арасында I Ибраһим дә варды. Ширвана јигәләнмәјә чалышан Чәлаирләр, Гарагојунлулар вә Ағгојунлулар, Гызыл Орда ханлары вә Тејмуриләрлә мұбаризә шәрәнтиндә һакимийјәт сүрән I Ибраһим чевик сийәсәт јүрүдәрәк өз мүстәгиллијини горујуб сахлаја билди. Тејмурун табе феодаллар арасында I Ибраһим хусуси мөвгә тутурду. О, гиймәтли һәдјијәләрдән башга һеч бир хәрәч вермирди. Тејмурун өлүмүндән (1405) сонра онун варисләри арасында һакимийјәт уғрунда кедән чәкишмәләрдән истифадә едән I Ибраһим там мүстәгил сийәсәт јүрүдү.

1406 илдә Тәбриздә Тејмуриләр әлјинә үсјан баш верди. Азәрб. әразисини бир дөвләт әтрафында бирләшдирмәјә чалышан I Ибраһим һеч бир мұгавимәтә раст кәлмәдән Тәбризә дахил олду. Лакин о, Чәлаири Султан Әһмәдиз Азәрб.-а кәлмәсини ешидәрәк Тәбризи тәрк етди. Бир гәдәрдән сонра Азәрб.-а саһибләнмәк уғрунда Гарагојунлу Гара Јусифлә мұбаризә апаран Султан Әһмәд јардым үчүн Ширваншаһа мұрачият етди. I Ибраһим оғлу

Кәјүмәрсин башчылыгы илә гошун көндәрди. 1410 ил августун 30-нда Гара Јусиф Султан Әһмәди мәғлубийјәтә уғратды; султан өлдүрүлдү. Һеч нәдән хәбәри олмадан Тәбризә јахынлашан Кәјүмәрс Гарагојунлулар гәфил һүчүмлә әсир алдылар. Гара Јусиф исә һеч бир хәрәч истәмәдән Кәјүмәрс I Ибраһимин табе олмасы һаггында мөктубла һәбсдән бурахды. Ширваншаһ оғлуноун хәјанәт етдијиндән шүбһәләнәрәк ону е'дам етдириди. Буну ешидән Гара Јусиф Гарабага кәлди. I Ибраһим өз мүтгәфиглири Шәки һакими Сејид Әһмәд вә Кахети чары II Константинлә бирликдә Гара Јусифә гаршы чыхды. 1412 илдә Кур чајы саһилиндә баш вермиш дөјүшдә Ширваншаһ мәғлубийјәтә уғрады. I Ибраһим әсир алынараг Тәбризә апарылды. Лакин бир гәдәрдән сонра Гара Јусифин вассаллыгыны гәбул етмәк вә онун хәзинәсинә 1200 түмәнлик мал верилмәси мұгабилиндә 1413 илдә һәбсдән азад едилди. I Ибраһим гошну Курчүстан, Шәки вә с. илә мүтгәфиглик вә достлуг әләгәләри сахлајырды. Онун дөврүндә Дәрбәнд, еләчә дә Чәнуби Дағыстан сийәси чәһәтдән Ширвандан асылы иди. Көркәмли дөвләт хадири, чәсүр сәркардә вә маһир сийәсәтчи олан I Ибраһим Ширваны гүдрәтли вә мүстәгил бир дөвләтә чевирә билди. Онун дөврүндә кенеш гуручүлүг ишләри апарылды.

I Ибраһимин өлүмүндән сонра һакимийјәтә оғлу I Хәлилуллаһ [1417—62] кечди. О, Гарагојунлулар табе олмагдан бојун гачырды. Тејмури һөкмдары Шаһрух 1420 илдә Гарабагда гышлајаркән онун дүшәркәсинә гиймәтли һәдјијәләрлә кәлән I Хәлилуллаһ Тејмуриләрлә даһа да јахынлашды. Бир мүтгәфиги кими Ширванын өз мүстәгиллијини сахламасы Гарагојунлулара гаршы мұбаризә апаран Шаһрухун мәнәфејинә чаваб верирди. 1421 илдә Алашкерт јахынлыгындакы вурушмада Гарагојунлу Искәндәри мәғлубийјәтә уғрадан Шаһрухун мүтгәфиглириндән бири дә Ширваншаһ иди. Буна көрә дә Гарагојунлу Искәндәр сонралар дәрәләрә (1425, 1427/28, 1433/34) Ширвана сохулуб өлкәни гарәт етди. 1460 илдә Сәфәви Шејх Чүнејд Дағыстан «кафирләри» илә мұбаризә апармаг ады илә Ширвана сохулду. Ширван гошунлары илә Самур чајы јахынлыгында Гыпчаг к. әтрафында баш вермиш дөјүшдә Шејх Чүнејд өлдүрүлдү. I Хәлилуллаһ хејли абадлыг ишләри апармыш, Бақыда Ширваншаһлар сарайы комплексини тикдирмишди.

I Хәлилуллаһын өлүмүндән сонра һакимийјәтә оғлу Фәррух Јәсар [1462—1500] кечди. Гарагојунлулар дөвләтинә сон гојан Ағгојунлу Узун Хәсәнин һәрби мұвәфғәгийјәтләрини көрән Фәррух Јәсар Тејмуриләрлә ән'әнәви мүтгәфиглик әләгәләрини кәсиб Ағгојунлулара јахынлашды. Узун Хәсәнин оғлу Султан Јагуб [1478—90] Фәррух Јәсарын гызы Көвһәр Султан илә өвләнишди. Султан Јагуб Сүләјман бөј Бичән оғлу вә Ајбә султаны 1488 илдә Ширвана сохулмуш Сәфәви Шејх һејдәрин Кулүстан галасында 7 ај мұһасирәдә сахладыгы Фәррух Јәсарын көмәјинә көндәрди. Тәбарсаран јахынлыгында баш вермиш дөјүшдә Шејх һејдәр өлдүрүлдү. Сәфәвиләрин бу дәрәдә Ширваны тутмаг чәһдләри мұвәфғәгийјәтсизлијә уғрады. 1500 илдә Сәфәви Исмајылдын башчылыгы илә гы-

зылбашлар јенидән Ширвана һүчүм етди. Чабаны вурушмасында Ширван гошунлары мәғлубийјәтә уғрады; Ширваншаһ өлдүрүлдү.

Ширван тахтына әввәлчә Бәһрам бөј, сонра исә *Газыбөј* кечди. О, алты ај һакимийјәтдә галдыгдан сонра 1502 илдә оғлу Султан Маһмуд тәрәфиндән хәинчәсинә өлдүрүлдү. Лакин бир гәдәрдән сонра үсјан етмиш ширванлылар Султан Маһмуду тахтдан салыб Килана сыгынмыш Шејхшаһы (II Ибраһим) Ширвана дәрәт етдиләр. Мүстәгил сийәсәт јүрүдән II Ибраһим [1502—24] Сәфәвиләрә хәрәч вермәкдән имтина етди. Бу, 1509 илдә I Шаһ Исмајылдын икинчи дәрә Ширвана һүчүм етмәсинә сәбәб олду. II Ибраһим Буғурт гәласына чәкилди. I Шаһ Исмајыл Бақы, Шабран, Дәрбәнд вә с. шәһәр вә галалары әлә кечирди. I Исмајылдын һәрби мұвәфғәгийјәтләрини көрән II Ибраһим Сәфәвиләр сарайы илә јахынлашмага чалышырды. 1518 вә 1521 илләрдә I Шаһ Исмајылдын јанына кәлән II Ибраһим һөрмәт вә мейрибанлыга гаршыланды. Ширваншаһын оғлу II Хәлилуллаһын шаһ гызы Пәрихан ханымла, I Шаһ Исмајылдын исә II Ибраһимин гызы илә издивачлары достлуг мұнасибәтләрини даһа да мөһкәмләтди.

II Ибраһимин өлүмүндән сонра һакимийјәтә II Хәлилуллаһ [1524—35] кечди. О, Сәфәвиләр сарайы илә достлуг әләгәләрини давам етдирди. Онун өлүмүндән сонра Ширван феодаллары һакимийјәтә онун гардашы оғлу 15 јашлы Шаһруху [1535—38] кечирдиләр. Бүтүн һакимийјәт әслиндә вәкил Һүсејн бөј Ләлә башда олмагга јерли феодалларын әлиндә иди. Ширванда әһалинин күчлү чыхышы баш верди (Бах Гәләндәр үсјаны). Буну бәһанә едән I Тәһмасиб 1538 илдә Ширвана 20 миңлик гошун көндәрди. Буғурт галасына сыгынан Шаһрух бир гәдәр мұгавимәт кестәрдикдән сонра тәслим олду. Тәбризә апарылан Шаһрух 1539 илдә е'дам едилди. Ширван итта кими I Тәһмасибин гардашы *Әләс Мирзәјә* верилди. Ширваншаһлар дөвләтинә сон гојулду; Ширван Сәфәвиләр дөвләтинә бирләшдирилди. Сонралар Бурһанәли Султан, Мейраб Мирзә, Әбу Бәкр Мирзә вә б.-ларынын Ш.-д.-ни бәрпа етмәк чәһдләри боша чыхды.

Әд.: Бүвјәдов З. М., Азәрбајчан Атабәләри дөвләти (1136—1225-чи илләр), Б., 1985; Минорский В. Ф., История Ширвана и Дербенда IX—XI веков, М., 1963; Ашурбейли С., Государство Ширваншахов, Б., 1983.

ШИРВАНШАХЛАР САРАЈЫ—Азәрб. мәрмәрлыг комплекс; *Ширван-Абшерон мәрмәрлыг мөктәбинин* көркәмли абидәси. Бақынын *Ичәршәһәр* һиссәсиндәдир. Бақынын 15 әсрдә *Ширваншаһлар дөвләтинин* пајтахтына чеврилмәси илә әләгәдар тикилишидир. 1420—60 илләр арасында салынмыш III с. ансамблыннын биналары јерин релјефинә үјүн оларәг, әсәсэн үч сәвијјәдә групплашдырылмышдыр. Әразинин ән һүндүр јериндә олан Јухары һәјәтдә сарай бинасы (1420-чи илләр) вә она битишик *Диванхана* (1450-чи илләр), Ашагы һәјәтдә түрбә (1435) вә минарәли Шаһ мәсчиди (1442), Јухары һәјәтин јахынлыгында Сејид Јәһја Чәләләддин *Бакуенин* түрбәси (1450-чи илләр) вә она битишик кичик мәсчид («Кејгубад мәсчиди» дә адланыр) јерләшир. Түрбә олан һәјәтин